

Tallinna dominikaanlase David Sliperi taskuraamatust

Tiina Kala. Euroopa kirjakultuur hilis-keskaegsetes õppetekstides. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised. Kd 5. Tallinn, 2001. 351 lk.

Johannes Gutenbergi järgse viie ja poole sajandi vältel on jõutud aegamisi ära trükkida suurem jagu omal ajal vaid käsitsi papüürusele, pärgamendile või hiljem ka paberile kirjutatud Euroopa kultuuri baastekstidest. Nagu paljudest keskaegsetest tekstidest on säilinud sadu, isegi tuhandeid käsikirjalisi ümberkirjutusi, nii on ka paljusid olulisemaks peetud vanu tekste avaldatud uusajal kümneis, kui mitte sadades trükiväljaandeis. Nende tekstide kohta ilmunud uurimuslik sekundaarkirjanduski on sageli nii mahukas, et ühe inimese jaoks oleks see hõlmata alles aastakümnetepikkuse süvenemise järel, ning eriti uustulnukal teadustöös on äärmiselt raske tuvastada nende kohta midagi põhjanevalt uut, mida ei oleks kunagi juba avastanud uurijate varasemad põlvkonnad. Selle kõrval on aga viimastel aastakümnetel üha rohkem ajaloolasi ja filolooge pöördunud selliste vanade tekstide poole, mille mõju maailma asjade tõlgendamisele pole olnud kunagi kuigi intensiivne ja mida lugedes avanev pilt ei pruugi olla ka eriti heroiline, kuid mis siiski võivad anda mõningase ettekujutuse mõnestki huvitavast mineviku episoodist, aspektist või persoonist.

Tiina Kala doktoritöös “Euroopa kirjakultuur hiliskeskaegsetes õppetekstides. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat” võinuks sisulisest kaalutlusist lähtudes ehk üla- ja alapealkirja oma-

vahel ära vahetada, et uurimuse põhiobjektiks olev käsikiri kohe selgemalt esile tuleks – ent võib mõista ka autori kunstilisi taotlusi pealkirja vormistamisel: liikumist üldisemalt üksikule. Lisaks vihjab sellises vormis pealkiri kindlasti ka sellele, et ühe käsikirja taga on tahetud näha laiemat tausta – traditsiooni ja situatsiooni, mille pinnalt sai võrsuda selline käsikiri – ja just selle taustal ka tutvustada käsikirja lugejale. Nagu kõite seljal on ainult pealkirja esimene pool, nii sisaldab ka raamat ise oma esimeses pooles mahukaid üldülevaated hiliskeskaegsest Euroopa õppekirjandusest grammatika ja loogika alal, valdkonnast, millest eesti lugejal pole olnud seni võimalik saada mingit emakeelset ülevaadet. Edasi paigutatakse sellesse konteksti juba lähem taust – David Sliper ja tema vaimne ümbrus algul arvatavasti Dortmundis ja hiljem Tallinna dominiiklaste kloostris – ning lõpuks konkreetne käsikiri ise: Tallinna Linnaarhiivi magistraadi fondi käsikiri nr. 11 (Cm 11), mida vaadeldakse nii kodikoloogilisest kui ka sisulisest küljest. Viimaks on editeeritud ja kommenteeritud valik katkendeid kõnealusest ladinakeelsest käsikirjast ning prosopoloogilise lisandusena ka David Sliperi käega kirjutatud alamsaksakeelsed kirjad ja märkmed Tallinna dominiiklaste kloostris viimaseist aastaist ja laialisaatmise ajast.

Tallinna Linnaarhiivi käsikiri Cm 11 on ainus omalaadne Eestis säilinute seas. Oma põhiosas sisaldab ta konspektiivset käsitlust grammatikast ja loogikast, mis on vormistatud vastavalt Alexander de Villa Dei “Doctrinale” ja Petrus Hispanuse “Tractatus” mõnede peatükkide kommentaarina. Need mõlemad olid mõjukad käsiraamatud kogu hilisema keskaja jooksul, alates 13. sajandist kuni 16. sajandini välja, millest annab tunnistust säilinud käsikirjade ja varatrükkide, samuti kommentaaride suur hulk kogu vaadeldavast ajajärgust. Peale veel mõne natuke pikema luulevormis kirjutise võib enam-vähem kõike muud ses käsikirjas vaadelda juhusliku lisanduse või täiendusena, mis sageli on sünenenud kas või lihtsalt vaba leheruumi täiteks. Kui käsikirjale tõenäoliselt hiljem lisatud viimane poogen välja arvata, on kogu põhiteksti

¹ Lk. 121, m. 6. Sliperi nime esinemise kohta toodud näiteile 14. saj. Soestist ja Lemgost võiks lisada näiteks ka Johannes Slepere de Nehem, kes aastal 1346 oli *viceplebanus* Dortmundi külje all Brechtenis (K. Rübel (Bear.). Dortmund Urkundenbuch. Kd. 1, nr. 606, Dortmund, 1881) – aga siingi on parimalgi juhul tegemist muidugi väga kauge sugulasega.

² Kuna arvud 1504 ja 1505 paiknevad õieti tagapool käsikirja keset, võiks kirjutamise algust dateerida ehk ka paar aastat varasema ajaga, arvestades seda, et Sliperi grammatika- ja loogikastuudium võis olla selleks ajaks kestnud juba mitu aastat.

³ Lk. 107, m. 81 on mainitud, et kõige põhjalikum Tallinna dominiiklaste kuulunud käsikirjade kirjeldus on käsikirjalisena selle autori W. Senniari valduses, kuid ei ole lisatud, kas või kuivõrd põhineb esitatud kataloog sellel uurimisel.

⁴ Ilmselt ei ole päris õige panna E. Tool-Marrani arvele eksitavat väidet, et raamatukogus oli ka “Alexander de Villa Dei värsivormis grammatikareegleid” (117, m. 94), tõenäoliselt pärineb see märkus Hanseni–Greiffenhageni kataloogi sissekandest Cm 4 kohta: “... grammatische Regeln in Versen von Alexander de Villa Dei.”

kirjutanud Tallinna keskaegse dominiiklaste kloostriri viimane prokuraator David Sliper (lk. 129, 131). Selliseks identifitseeringuks annab aluse käsikirjas esinev märkus "see raamat kuulub David Sliperile", mida on esimesena märganud Paul Johansen (121) ja mida on kinnitanud Tiina Kala paleograafiline uurimistöö: käesoleva käsikirja käe- kirja ning muude iseloomulike joonte võrdlemine kirjadega, mis on kindlasti Sliperi kirjutatud (96–106, 122). Kunagi hiljem on käsikirja ilmselt kasutanud või selle omanik olnud keegi muidu tundmatu Sander Borke(n), kelle nimi on hilisemas käekirjas samuti käsikirjas jäädvustatud (121–122, 129). Sliperi elust enne Tallinna tulekut on teada vaid tema Dortmundi päritolu, mida ta käsikirjas ise mainib; Tiina Kala pingutused leidmaks tema kohta midagi enamast Vestfaali linnade ja lähemate ülikoolide publitseeritud dokumentidest pole seni vilja kandnud (18 m. 18; 121).¹ Saabudes Tallinna konventi hiljemalt 1517. aastal (96), oli käsikiri Sliperil enam-vähem valmis kujul juba kaasa. Kirjutamine on dateeritud aastasse 1504–1910, milleks annavad alust ff. 100v–101r esinevad arvud 1504 ja 1505, mida võiks pidada aastarvudeks (122–123).²

Kuigi Sliperi enda elukäigust palju teada pole, on raamatus siiski püütud rekonstrueerida tema vaimset ümbrust, eriti mis puudutab ta õpinguid ja võimalikku teadmiste taset. Selleks on põgusalt kirjeldatud tollase Saksamaa kooliolulust, nenditud, et konvendikoolidest (milles Sliper tõenäoliselt õppis) pole eriti midagi teada (90); edasi on vaadeldud Vestfaali geograafia kajastusi käsikirja tekstis, peamiselt näidete osas, ning kõige pikemalt Sliperi ümbrust Tallinna dominiiklaste kloostris, millest on säilinud ka konkreetseid allikaid (87–106). Kataloogina on loetletud teadaolevad käsikirjad ja trükiraamatud, mis võisid kuuluda dominiiklaste kloostrile selle laialisaatmise ajal (106–118).³ Kindlalt on teada neist vaid kaks, ülejäänute osas on kuuluvus hüpoteetiline või suhteliselt ebatõenäoline (selliste raamatute pealkirjad on esitatud nurksulgudes). Sisuliselt leiduvad ses nimekirjas peaaegu kõik Tallinna Linnaarhiivi kogu-

desse kuuluvad keskaegsed käsikirjad, inkunaablid ja 16. sajandi alguse trükised peale (ilmalike) õigusliku sisuga koodeksite ja nende, millest on üsna kindlalt teada, et need olid sel ajal kuskil mujal. Esmapilgul tundub selline meetod kahtlustäratav, kuid järele mõeldes ei leidu tegelikult ühtegi teist institutsionaalset omanikku, millele need teosed võinuks kuuluda tõenäolisemalt kui Tallinna dominiiklastele. Osa teoseid seostub otseselt kerjumsungaordudega, ka enamik ülejäänuid on vaimuliku sisuga.⁴ Üllatuslikult puudub sest nimekirjast ka Cm 11, sest ilmselt ei kuulunud käsikiri kloostrile, vaid ühele selle liikmele. Kataloog on oma kirjeldustes Hanseni–Greiffenhageni omast⁵ napsõnalisem, kuid selgem ja konkreetsem (eelistades nt. käsikirjades olevate teoste pealkirju nende ümberjutustamisele), varasemaid andmeid on ka parandatud ja täiendatud, nii et loetletud käsikirjade ja trükiste osas tuleks teda nüüd eelistada Hanseni–Greiffenhageni omale. Ehk võinuks dominiiklastele vähesema tõenäosusega kuulunud raamatute puhul vastavaile kirjeile lisada vaid seda, et sarnase nimega teos on kuulunud Tallinnas samal ajal mõnele teisele omanikule, kui see on muist allikaist teada.⁶ Kahjuks ei ole seisukohta võetud ka selle kohta, kas kunagisi Tallinna dominiiklaste raamatuid võib leiduda ka teistes Eesti kogudes või kaugemalgi.⁷

Kogu käsikirja sisust on antud tabeli kujul ülevaade lk. 125–126. Tabelis on kokku paigutatud käsikirja eri osades asetsevad, kuid ühte teemat puudutavad osad (nt. *grammatica*, *vocabula*, *artes liberales*, *probatio pennae* ('suleproov'), *logica* jne.), mille maht vaheldub mõnest sõnast kümnete lehekülgede pikkuste käsitlusteni. Käsikirjas olevaid joonistusi kahjuks eraldi välja toodud ei ole. Võib-olla olnuks otstarbekas lisada siiski ka sisu ülevaade järjestikulisel põhimõttel, et anda parem ettekujutus, mis on ühes võis teises käsikirjaosas põhiteema, mis aga üksnes juhuslik kõrvalpeõige või lausa ääremärkus. Näpuveana hakkab silma, et olemasolevast tabelist puudub igasugune vihje f. 164 kohta.⁸ Ära on toodud ka kodikoloogiline analüüs poognate kaupa, vaadeldud nende paik-

⁵ G. Hansen, O. Greiffenhagen. Tallinna linna arhiivi kataloog, Katalog des Revaler Stadtarchivs. Tallinn, 1926.

⁶ Vt. nt. R. Korneri raamatute loend aastast 1507 ja testament (1510). (Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch. II, 3, Riga–Moskau, 1914, nr. 178 ja 849)

⁷ Erinevad võimalused Tallinna dominiiklaste raamatute praeguse paiknemise kohta on viimati koonandanud K.-O. Veskimägi. Kahte kappi on ühhetassa majas tarwis: leiwakappi ja ramatokappi. – Eesti raamatukogude ajalugu, s.l. 2000, lk. 40–41.

⁸ Kas on tegemist tühja lehega? Siinkirjutaja ei märganud ühtegi vihjet sellele lehele ka kogu ülejäänud raamatus, v.a. lk. 128 käsikirja kodikoloogilises kirjelduses, kus seda on mainitud XIX poogna (ff. 160–164) viimase lehe. Kuid sel juhul oleks ses poognas paaritu arv lehti (5), mis vajaks kindlasti selgitust. Samas on seda poognat nimetatud hoopis 8-leheliseks. Tekib küsimus, kas f. 164 puudub üldse või on ehk tegu vahele köidetud tähtsusetu leheke-sega.

nemist kõites ning seoseid poognate ja neile kirjutatud tekstide vahel, mille tulemusel on eraldi välja toodud veel ka kodikoloogilised ühikud (127–131). Taustaks uuritavale käsikirjale on omaette peatükk pühendatud hiliskeskage seile tarberaamatule, st. isiklikuks tarbimiseks mõeldud käsikirjadele, eriti teaduslikele ja õppeotstarbelistele (27–55). Nende kirjeldamiseks on autor kasutusele võtnud termini *bastardkäsikiri*. See tähistab enamasti odavale materjalile hooletu käekirjaga kirjutatud kompilatiivset teksti, mille peamiseks kasutajaks oli selle kirjutaja; seega on teatud mõttes tegemist konspektiga (36). Põhjalikult on kirjeldatud selliste käsikirjade sisu ja vormi, samuti neis sisalduvate tekstide allikaid (õppekäsikirjade ümberkirjutamise *pecia*-süsteem, varased trükiraamatud), samuti loetletud teisi sarnaseid käsikirju, mida autor on oma töös kasutanud.

Paleograafiat on käsitletud suhteliselt põgusalt, ilmselt, et mitte liiga kauaks kõrvale kalduda põhiteemast, milleks on käsikirja sisuline analüüs. Käekirja tüüpe on eristatud kaheksa, millest üks kindlasti, ja võib-olla veel üks, ei kuulu Sliperile, (131–135). Iga tüüpi on illustreeritud fotoga ning analüüsitud, kus ja millistes tekstiosades neid on kasutatud. Sõnaline kirjeldus võinuks ehk olla pisut mahukam: selliste paleograafiliste iseärasuste, nagu näiteks erinevate tähtede kuju, lühendite kasutamise, *i-j* ja *u-v-w* vaheldumise kirjeldamine oleks alati tänuväärne lähtematerjal tulevaste üldistavate paleograafia-alaste uurimuste jaoks. Ja lõpuks on Tiina Kala ju ka tunnustatud paleograaf. Ilmselt suuremat huvi on autorile pakkunud interpunktsiooni ja teised tekstiliigendusevahendid (136–143). Lk. 136–137 on toodud ka käsikirjast pärit Sliperi käega kirjutatud lühike traktaat interpunktsiooni kohta nii transkriptsiooni kui ka tõlkena.⁹ Kuigi ses lühikeses käsitluses esitatud seisukohtade kaugemaks eeskujuks võib tõesti pida antiikset traditsiooni, võiks lisada, et tunduvalt lähem on sugulus alates 12.–13. sajandist laialt

levinud *ars dictandi* (ametlike kirjade, aga ka üldisemalt proosateksti kirjutamise õpetus) juhistega interpunktsiooni alal, eriti mis puudutab kirjavahemärkide kuju kirjeldust, aga ka laiemalt kasutatud terminoloogiat.¹⁰ Nagu selliste keskaegsete interpunktsioonialaste traktaatide puhul enamasti ikka, jõutakse ka siin järeldusele, et käsikirja autori teoorial ja praktilal pole omavahel suurt midagi ühist. Tegelikult kasutatud tekstiliigendusevahendeid (sh. ka nt. poolitusmärke ja tekstiosade esiletõstmismeetodeid) on põhjalikult kirjeldatud ja illustreeritud, ühtekokku on tuvastatud 13 eri varianti. Sliperi tekstiliigendusevahendite vaatlemine tolle aja paleograafia (ja ka trükikunsti) üldises kontekstis on jäetud teiseks korra.

Nagu David Sliper, nii ei ole ka Tiina Kala suutnud vastu panna kiusatusele pöörduda korduvalt ja mitmes kontekstis tagasi keskaja teaduste, kunstide ja oskuste klassifikatsiooni ja terminoloogia juurde (*artes, scientia, disciplina*, nende alajaotused ja nende positsioon filosoofia suhtes). Vastava temaatika käsitlemine sai esialgse tõuke juba Platonilt ja Aristoteleselt ning muutus kogu hilisema antiigi ja keskaja õppe- ja teaduskirjanduses järjest olulisemaks ja komplitseeritumaks. Oma õitsengu saavutas ta keskaja entsüklopeedilisel ajastul, kui pidevalt püsis õhus vajadus selgitada, millised ratsionaalsed kaalutlused peaksid moodustama karkassi selliste, peaaegu kõiki maailma aspekte seletada ja kirjeldada püüdvate teadmissüsteemide jaoks, nagu näiteks Sevilla Isidoruse, Hugo de S. Victore, Honorius Augustodunensise või Beauvais' Vincentiuse omad. Eraldi on sellele temaatikale pühendatud alapeatükk "*Scientia ja ars*". Nagu selle probleemi puhul paljudes varasemates uurimustes, on ka siin konstateeritud, et *scientia* ja *ars* on mitut moodi mõistetavad ja seda ka ühe teksti piires (144–145). Edasi on selliste küsimuste poole pöördutud veel põgusalt nii grammatika- kui ka loogikakäsitluse sissejuhatuses (146 ja 155) ning eraldi alapeatükis "*Artes liberales ja artes mechanices*" (170–172), mis puudutab vastavasisulist lõiku Sliperi käsikirjas. Käsitlused lõigud on ka kõik editeeritud. Kui lk. 155 on tõdetud, et loogika kui filosoofia osa hõlmab Sliperi käsitluses grammatikat, loogikat ehk dialektikat ja retoorikat ning lisatud, et "grammatika ja retoorika liigitamist loogika alla põhjendatakse puhtformaalselt, kasutades sõna "loogika" kreeka keelset etimoloogiat ...", tulnuks lisada, et sellise liigituse näol oli tegemist siiski juba aastatuhandete vanuse, tõenäoliselt stoikute klassifikatsioonist alguse saanud traditsiooniga. "Mehaaniliste kunstide" kohta on märgitud, et Sliperi loetelus "... puudub [Hugo de S. Victore] "Didascaliconis" esinev teatrikunst. Võimalik, et teatrikunst oleks kuulunud

⁹ Tõlge on meeldivalt sõnasõnaline ja terminoloogiliselt adekvaatne, eksitab vaid *accentuare* tõlkimine 'rõhutada', samas kui *accentus* on tõlgitud 'intonatsioon', parem olnuks kasutada mõlema jaoks ühte sõnatüve (eelistatavalt viimasena mainitud) ka tõlkes.

¹⁰ Vrd. nt. Transmunduse "*Ars dictaminis*" (täielikult publitseerimata), mille käsitlus interpunktsioonist on ilmunud vanas, aga väärtuslikus ülevaates: Ch. Thurot. *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impériale*, t. 22.2, 1868 (uustrükk 1964), lk. 414.

mehaaniliste kunstide kolmandasse alaliiki..." (171). Vaadates vastava katkendi editsiooni (236, f. 34r), hakkab viimases alaliigis silma käsikirjas halvasti loetav sõna, mis on oletamisi transkribeeritud *hyperones*. Ehk on sellega mõeldud *histriones* ('näitlejad'), mis Sliperile eeskujuks olnud käsikirjas võinuks olla kirjutatud kas või nt. *hyxtreones*? Seda näib toetavat ka loetelus vahetult järgnev liik 'pasunamängijad'. Ja et Sliper jagab "mehaanilised kunstid" kolmeks, on juba selge, et igal juhul on tegu "Didascaliconiga" võrreldes hilisema arendatuma traditsiooniga.

Peatükk "Triiviumi kursus keskajal" (57–85) koos grammatika- ja loogikaalaste osadega alapeatükist "David Sliperi ainekäsitus" (146–169) annab korraliku ettekujutuse keskaegse grammatika ja loogika õpetamise sisust ja meetodist, tähtsamatist autoriteetidest ja käsiraamatuist, säilinud käsikirjadest ja varatrükistest, samuti nende uusaegseist kriitilisist editsioonidest. Grammatika osas on põgus ülevaade antud kõigist olulisemast keskaegseist vooludest, alates Donatuse ja Priscianuse kommenteerimisest, millest lähtus ka keskaegses kooliõpetuses domineerinud "konstruktsioonide" grammatika, kuni tugelvama filosoofilise tagapõhjaga modistide ja spekulatiivsete grammatikuteni ning lõpuks hilisantiigi grammatika humanistliku renessansini välja.¹¹ Selleks on ka põhjust – kõik nimetatud voolud on jätnud jälgi Sliperi grammatikakäsitlusele. Sliperi põhiautoriteedi Alexander de Villa Dei (ja tema kommentaatorite-glossaatorite) kõrval on suurimat tähelepanu pööratud Eberhardus Bethuniensisele,

põgusamalt on mainitud kolmandat suurt keskaegset kooligrammatikut Johannes de Garlandiat (kuigi nimeliselt tsiteerib Sliper just viimast).¹² Sliperi otsuste eeskujudeni jõudes on korduvalt rõhutatud keskaegsete õppetekstide kompiliatiivsust ja varieeruvust, mille tõttu on ka väga raske tuvastada Sliperi vahetuid allikaid. Veelgi raskendab seda paljude tekstide tänapäevaste või isegi ka varaste editsioonide puudumine, mõnel juhul ka säilinud käsikirjade või trükieksemplaride vähesus.¹³ Samal viisil on analüüsitud keskaja loogika eri voolu ja õpetusmeetodeid ning Sliperi põhiallikaid ses valas – Petrus Hispanuse "Tractatust" ja selle kommenteerimise traditsiooni; huvitav on kokkuvõtte keskaegsest sülogistikast ja selle õpetamise meetodeist (165–169).

Lõpuks on editeeritud valik katkendeid käsikirjast (196–241) ja valitud lõike ka põgusalt kommenteeritud (243–264). Temaatiliselt on valik jagatud kolmeks osaks, ladinakeelsete pealkirjadega *grammatica*, *logica* ja *varia*, ning katkendite järjekorda käsikirjas pole seetõttu järgitud kogu editsiooni algusest lõpuni, vaid ainult iga temarühma sees. Katkendliku editsiooni puhul tundub selline lähenemine ka igati õigustatud. Kuigi lk. 25 on öeldud, et editeeritud katkendid on "sisult olulisemad ja ilmekamad osad", on valikus kohati tunda ka väljaandja subjektiivseid eelistusi, näiteks on (koos põhitekstis ja märkustes esitatud tsitaatidega) ära trükitud enam-vähem kõik, mis puudutab probleemideringi, mille võiks pealkirjastada *Artes*. Samuti on proportsionaalselt suhteliselt mahukamalt esindatud luulevormis osad. Käsi-

¹¹ Üksikute detailide käsitluses oodanuks kohati suuremat täpsust. Lk. 147 on tõlgendatud m. 13 tsiteeritud lauset "Subiectum in tota grammatica est sermo congruus vel latinus". Erinevalt autori seisukohast tuleks seda ilmselt mõista siiski täiesti üheselt: *vel* tähendab 'ehk' ning *congruus* ja *latinus* on siinkohal enam-vähem sünonüümid, sõna *latinus* selline kasutus pärineb antiikaja retoorika ja grammatika õpetusest *latinitas*'est, selle sünonüümiks on *emendatus* '(grammatiliselt) veatu' (vt. nt. "Rhetorica ad Herennium", 4.17; Diomedes. "Ars grammatica", Grammatici Latini (ex rec. H. Keilii) 1.439). Sellega on käesolevas definitsioonis kõrvutatud mõiste *congruus* '(grammatika) reegleid järgiv', mis pärineb siinkohal ilmselt keskaegsest Priscianuse kommenteerimise traditsioonist. Samas lk. 147 omistatakse ka Donatusele grammatika jagunemine kolmeks (*preceptiva*, *permissiva*, *prohibitiva*): tegelikult ei esine otseselt sellist jaotust ei Donatusel ega tema hilisantiikseil kommentaatoritel; ehk on see pärit keskaegsest Donatust järgivast traditsioonist? Sellele näivad viitavat ka keskajal eriti armastatud *-iva* liitega sõnakujud. Keskaja loogikaterminite vasted

annavad üldiselt hästi edasi vastavate mõistete sisu; vaid lk. 156 (*logica*) *artificialis* vasteks pakutud 'tehnilik, tehis-' pole ehk nii õnnestunud, paremini sobiks 'tehniline' vms., mis annaks edasi alusmõiste *ars* siin silmas peetud tähendusvarjundeid 'õpi-tud oskus; reeglite süsteem'.

¹² Nimetatud ja ka tsiteeritud f. 23r (203); muidugi ei pruugi seegi tsitaat pärineda vahetult Johannes de Garlandialt, kui oletada, et Sliper ei tsiteeri oma vahetut allikat, vaid hoopis selles nimetatud allikat, nagu keskajal sageli juhtus; õnnetuseks on Johannes de Garlandia arvukad grammatikateosed, teiste hulgas ka "Doctrinale" kommentaar seni enamjaolt trükkimata, kriitilises väljaandes on viimati ilmunud tema "Compendium grammatice" (Välj. Thomas Haye), Köln, 1995 (Ordo 5).

¹³ Lk. 146–151 on korduvalt osutatud, et Sliperi grammatikakäsitlust on tugevalt mõjutanud "Glosa notabilise" traditsioon, kuid konkreetseid näiteid eriti toodud ei ole; ka *grammatica* kommentaaride osas on võrdluseks rohkem tsiteeritud hoopis "Florest" (243–250).

kirjakesksete osade *grammatica* ja *logica* valik jääb paratamatult vaid illustratiivseks, kuna tekstid ise on oma loomult lause-lausel kommentaarid ja nii võib ükskõik milline katkend teatud mõttes iseloomustada kogu teksti koostamisel kasutatud meetodit, samas ei anna ükski valik kogu tekstist sisuliselt kuigi ülevaatlikku pilti. Vastu tahaks vaielda autori kinnitusele, et “kärbeteta editeerimine on [---] ebaotstarbekas” (25): pigem tahaks väga loota, et Tiina Kala jõuab kunagi ka tervikliku editsioonini koos põhjalike kommentaaridega, mis paljastaks nii otsesed kui ka kaudsed Sliperi eeskujud ja allikad grammatika ja loogika alal ning annaks veelgi parema ettekujutuse ühe tarbekäsi-kirja kujunemise ja selles kajastuvate traditsioonide eri tahkudest. Käesolev uurimus võiks olla üheks sissejuhatavaks sammuks sel teel ja seda mitte ainult Eestis, vaid kogu Euroopa mastaabis. Usun, et mõnede selliste käsikirjade terviklik editeerimine parandaks märgatavalt meie ettekujutust hiliskeskaja haridusest ja teadusest nii ajaloolis-kultuurilises kui ka filoloogilises lõikes. Pealegi, kas pole juba hilja pooleli jätta? Kui on jõutud juba nii kaugele, oleks kahju, kui ei mindaks lõpuni.

Editsioon on diplomaatiline, nagu sellise käsikirja puhul ka enesestmõistetav. Normeeritud ei ole sisuliselt midagi,¹⁴ seisukoht on võetud vaid juhul, kui mõni täht või sõna on raskesti loetav; avatud on lühendid ja ligatuurid. Transkriptsioon ise on üldiselt laitmatu, mis sellise teksti puhul annab lisaks asjatundlikkusele paleograafias tunnistust ka heast ladina keele oskusest ning orienteerumisest teksti sisuks olevates spetsiifilistes valdkondades.

Editeerimispõhimõtteid võiks muu hulgas vaadelda ka seoses trükitud teksti arusaadavusega lugejale. Nimelt on diplomaatilise editsiooni põhimõttel esitatud tekst oma napi interpunktsiooni, varieeruva ortograafia ja lihtsate kirjavigadega ilm-

selt üsna raskesti mõistetav ka suhteliselt hea ladina keele oskusega inimesele. Arvestades, et editsioon on suunatud (ka) eesti lugejale – raamat on ju suuremalt jaolt eesti keeles – ja tekst on oma sisult kohati äärmiselt spetsiifiline, tekib küsimus, kas peale väljaandja keegi veel neid katkendeid täielikult mõistab. Ehk oleks võinud iseäralikuma ortograafiaga sõnu kommentaarides seletada. Editeerimispõhimõtteid tutvustades (190) väärinuks mainimist ka järgmised ortograafilised iseärasused, mida loomulikult ei ole normeeritud:

1) sageli esineb Sliperi tekstis lahkukirjutusi, nagu lk. 11 motos de *clarando*, lk. 137 m. 17 *ad huc* ja *de pressus*, lk. 145 m. 8 *pro ut*, lk. 204 f. 24r *super scripsio*, f. 25r *sub intellectionem*, lk. 213 f. 51r *ex ecutiva*, lk. 236 f. 34r *quo vis*, lk. 239 f. 47r ille *cebrosus* jne.;

2) lisaks *s* ja *c* vaheldumisele omavahel vahelduvad mõlemad eesvokaali ees ka *sc*-ga, samuti vahelduvad omavahel -*tio*, -*cio*, -(*s*)*sio* jne., nt. transkriptsioonides pidevalt esinevas sõnas *s(c)ientia*, aga ka *tubiscenes* (236 f. 34r) ja *scilentium* (161 m. 63); viimati mainitud lugem on tähelepanu äratamiseks varustatud suprasekriptis hüüumärkidega, ülejäänud mitte; samuti lk. 202 f. 19r on *viscinius* hüüumärkides, *hinrisci* (kaks korda) aga mitte, hüüumärkides on ka *amisciam*, kuid see peab ilmselt osutama pigem terve silbi puudumisele.¹⁵

Tundub, et tähelepanu juhtimiseks võinukski kõik sellised sõnad varustada hüüumärkidega ja mõned ka kommentaarides seletada, et vähegi napima ladina keele oskusega lugeja ei satuks neid kohates ületamatu takistuse ette. Hüüumärkide kasutus on üldse pisut kõikum: neid võinuks kasutada rohkem selliste omapäraste kirjaviiside või lihtsalt vigade juures, nagu lk. 202, f. 20v *apocapa* (st. *apocopa*)¹⁶ ja *mensium* (*mentio*), lk. 211, f. 44v *unisa* (*unita*?), lk. 215, f. 67v *ostendo* (*ostendendo*), lk. 236, f. 34r *nomenclatores* (*nomenclatores*) jmt. Või *prosodia* üsnagi standardses definitsioonis esinev sõna *tactus/tanctum* (144, m. 3 ja 198, f. 8v), mis Sliperile eeskujuks olnud käsikirjas oli ilmselt *cantus*. Samas nt. lk. 205, f. 34r hüüumärkidega varustatud *propri* on tavaline paralleelvorm, millele ei pruugiks eraldi tähelepanu juhtida; lk. 225–226 on *per impossibile* (*impossibile*) esmalt korduvalt hüüumärkides, alates lk. 227 aga enam mitte: mis temas alguses iseäraliku või ekslikuna tundub, polegi aru saada. Lisaks tähelepanu juhtimisele aitaks suurem järjekindlus hüüumärkidega eristada ka võimalikke trükivigu; näiteks ei ole aru saada, kas *barbare* (st. *barbara*, 225, f. 112r) ja *dignias* (*dignitas*, 237, f. 46r) ongi käsikirjas nii või on tegu trükiveaga. Kohati leidub ka küsitavaid transkriptsioone, nt. lk. 202, f. 19r *amica* (st. *amita*, *c* ja *t* on käsikirjas üldiselt üsna sarnased), lk. 236, f. 34r

¹⁴ Ootamatu tundub, et tänapäevaste väljaannete pealkirjade puhul on “normeeritud” suur- ja väiketähe kasutus, kuid mitte *u* ja *v* tähe kasutus, nt. “Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis”; sarja tiitelhel on esimene pool majusklis CORPVS CHRISTIANORVM; vastava traditsiooni järgi muutuvad need *v*-d minusklis alati *u*-ks (nagu on “Continuatio mediaevalis”).

¹⁵ Veel omapärasemaid näiteid: lk. 212 f. 49r *ciendi* (st. *sciendi*), f. 50r *enunciassio*, lk. 213, f. 51r *conditiones*. Et enamik neist sõnadest on teisel kirjutatud ka standardisel kujul, näib küll viitavat võimalusele, et vähemalt osa teksti on üles kirjutatud suulise esituse järgi.

¹⁶ “Doctrinale” kriitilises tekstis on siiski *apocopa*, mitte *apocapa*, nagu jääb mulje kommentaarist selle koha juurde käesolevas raamatus.

epercent (*exercent*, *x* on vaid pisut tavatu kujuga) ja *hyurgicus* (*chyurgicus*, fotol on selgelt näha ka hooletult kirjutatud *c*).

Kuigi töö põhieesmärgiks on võetud “ajaloolise, mitte filoloogilis-tekstoloogilise külje uurimine” (13), ei ole kaugeltki välditud ka süvenemist teksti kujunemisse. Registreeritud on kõik tsiteeritud värsid “Doctrinale” ja lausekatked “Tractatuses”. Editsiooni (ladinakeelsetes) kommentaarides on võrdluseks toodud Sliperi tekstiga enam või vähem identseid näiteid paljudest käsikirjadest ja varatrükistest, mida Tiina Kala on leidnud ja uurinud mitmetes Euroopa raamatukogudes. Hiliskeskaegsete säilinud tarbekäsikirjade tohtu suure arvu tõttu¹⁷ on muidugi suudetud neist läbi töötada vaid murdosa ja seetõttu ei ole tekkinud veel selget ettekujutust Sliperi otsestest eeskujudest. Tehtud tööle täienduseks siinkohal vaid mõned märkused: lk. 196, f. 5r trükitud viiest värsist koosnev tsitaat (*Absolvit rectum...*) ei ole Sliperi enda looming, vaid esineb “Doctrinale” kommentaarides juba alates 13. sajandist.¹⁸ Kindlasti on edaspidi lokaliseeritavad ka värsid lk. 198, f. 8v, lk. 204, f. 25r ja lk. 229, f. 135r ning Johannes de Garlandia (või tema kommentaatori?) tsitaat lk. 203, f. 23r. Ekshortatsiooni *Paeniteas cito* kohta tulnuks lisada, et tänapäeval omistatakse seda pigem Johannes de Garlandiale kui Petrus Blesensisele, kelle korpuses ta on trükitud “Patrologia Latina” (175).

Kokkuvõtteks võib vaid korrata autori mõtteid, et kuigi Sliperi käsikiri ei kujuta endast midagi originaalset ja selle kirjutaja ei kuulu oma ajastu vaimusuuruste hulka, saab just selliseid käsikirju uurides kõige parema võimaliku ettekujutuse, mis-sugusel kujul jõudis tolle aja tippteadus ühe keskmise haritlasele, ja sel viisil avaneb meil harukordne võimalus näha, millised olid ühe konkreetse hiliskeskaegse inimese teadmised.

Kaspar Kolk

Uurimus Saksa Ordu ja Tallinna ajaloost

Juhan Kreem. *The Town and its Lord. Reval and the Teutonic Order (in the Fifteenth Century)*. [Linn ja tema isand. Tallinn ja Saksa Ordu (viieteistkümnendal sajandil)] Tallinna Linnaarhiivi toimetised, nr. 6. Tallinn, 2002. 213 lk; kaart: *Medieval Livonia. The towns and castles of the Teutonic Order*.

Liivimaa orduharu ajalugu, mis baltisaksa 19. sajandi ja 20. sajandi alguse ajalookirjutuses oli üks keskseid teemasid, on pälvinud eesti ajaloolastelt seni võrdlemisi tagasihoidlikku tähelepanu. Viimastel aastatel on küll dr. Priit Raudkivi oma õpilaste ja juhendatavatega, eelkõige koos Ursula Vendiga, edendanud ordu-uurimist vaikselt ning sugugi mitte tulemusteta. Siiski on doktori-väitekirja orduajaloost eesti ajalooeaduses täiesti omaette sündmus. 19.06.2002 jõudis selle tähelepanuväärse saavutuseni Juhan Kreem, kes Tallinna Linnaarhiivi publikatsioonide sarjas ilmunud raamatu põhjal kaitses Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna juures doktorikraadi. Et väitekirja on kirjutatud inglise keeles, astub autor oma uurimusega kohe ka rahvusvahelise nõudliku publiku ette. Tegelikult on Juhan Kreem ennast nn. ordu-uurijana erialateadlaste ringis tõestanud juba enne käesoleva raamatu ilmumist, üllitades temaatilisi artikleid rahvusvahelise levikuga teadusväljannetes. Valinud oma väitekirja kirjutamiseks just inglise keele, läks Kreem kahtlemata raskemat teed, sest näiteks saksakeelsete terminite ja nimetuste tõlkimine pole alati lihtne ja probleemitu.

Juhan Kreemi uurimus on üles ehitatud põhimõttel, mille järgi ta eristab ordu ja Tallinna suhteid nelja tema arvates tähtsat valdkonda ning vaatleb neid eraldi peatükkides. Mõistagi ei ole haaratud ordu ja Tallinna suhte kõik võimalikud valdkonnad, kindlasti võiks veel huvitavaid tulemusi pakkuda näit. orduhärrade ja linnakodanike igapäevase suhtlemise ja läbikäimise uurimine vms. Kreem piirab oma ainese tegelikult kahel tasandil, esmalt valides teatavad suhtlussfäärid, teiseks ajaliselt ehk siis 15. sajandiga. Töö ajalisi raame põhjendab ta sellega, et “Liivimaa kohta on 14. sajandi teisest poolest vähevõitu andmeid” ning et “16.

¹⁷ Lk.14 on pakutud Sliperi käsikirjaga sarnaseid valdkondi puudutavate käsikirjade hulgaks “kümnend tuhandeid”, kahjuks lisamata, millisel statistikal see hinnang põhineb.

¹⁸ Thurot, *op. cit.*, lk. 270.